

۳۰۴۵

بسمه تعالی

دانشگاه تهران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

موضوع

تبلیغ در قرآن

بااهتمام

علی لطفی

دانشجوی فوق لیسانس رشته علوم قرآنی و حدیث

و براهنمائی

استاد سید جعفر سامی الدبونی
Central Library
کتابخانه مرکزی

۲۸۲۵

فهرست مطالب

مقدمه (۲-۴)

۱. تبلیغ

۲۴-۵

فصل اول: الف - تبلیغ و لغت در لغت (۶-۸) ب - عناصر تبلیغ (۹-۱۶)

فصل دوم: تبلیغ و علم (۱۷-۲۴): ۱- تاریخ تبلیغ (۱۷) ۲- روانشناسی تبلیغ (۱۹) ۳- مدیریت و تبلیغ (۲۱)

۲. اهداف تبلیغ

۲۵-۳۴

توحید (۲۶)، ترکیب و تهذیب (۲۸)، عدالت اجتماعی (۳۰)، رهائی از غل و زنجیر (۳۲)

۳. اهمیت تبلیغ

۳۵-۴۱

۴. مبلغ

۴۲-۸۱

فصل اول: ویژگیهای مبلغ (۴۳-۷۷): هدایت یافته (۴۴)، اخلاص (۴۶)، شجاعت و کس از خدا (۴۸) -

رسیدن به رشد و کمال (۵۲)، موقعیت شناس (۵۴)، زبان دان (۵۶)، صبر و استقامت (۵۸)
تواضع (۶۲)، زهد و ساره زینتی (۶۵)، هنگام با محرومان (۶۹)، اجنبای بودن (۷۱)، شرح صدر (۷۳).

تبلیغ بی زور (۷۵)

فصل دوم: انگیزه مبلغ از تبلیغ (۷۸-۸۱)

۵. مخاطب

۸۲ - ۱۲۰

فصل اول: الف - شناخت حالات روحی مخاطب (۸۴) ب - شناخت حالات محیطی مخاطب (۸۹)

فصل دوم: حیای مخالفین دعوت: مدا و سترو (۹۳)، جباران و زورمداران (۹۵)

فصل سوم: موضوعگیری مخالفین دعوت: سفاقت و جنون (۹۷) (روغ و افتراء (۹۹) سحر و جادو (۱۰۰)،

انسان‌های قدیمی (۱۰۲) شکر خوردن بی‌سیر (۱۰۳) شاعر و کاهن (۱۰۵) بیروان فقیر و محروم (۱۰۶)

تهدید (۱۱۰) تطبیع (۱۱۲) بهانه جوئی (۱۱۵)

۶. تبلیغ موفق

۱۲۱ - ۱۴۸

فصل اول: الف - عوامل موفقیت تبلیغ (۱۲۲) ب - بازتاب تبلیغ موفق در فرد و جامعه (۱۲۶)

فصل دوم: ضد تبلیغ: ۱- تحقیر (۱۳۰) ۲- تنفیص (۱۳۶)

۷. روشهای تبلیغ

۱۴۹-۱۸۳

دلیل و تبیین (۱۵۰) حکمت، موعظه و مجادله (۱۵۳) روش علمی (۱۵۷) مدارا و نرمش (۱۶۴) آموزش (۱۶۷)
نشاط و انداز (۱۶۸) حرکت و سفر (۱۷۲) تدبیر (۱۷۴)؛ مراحل دعوت: فردسازی (۱۷۵) خویشتان
و نزرکیان (۱۷۸) دعوت جهانی (۱۸۰)

۸. ابزار تبلیغ

۱۸۴-۱۹۷

فصل اول: ابزار تبلیغ در اسلام: گفتاری (۱۸۶) هنری (۱۹۳)

فصل دوم: تحول روشهای تبلیغ (۱۹۶)

فهرست اعلام

۱۹۸-۲۰۷

۱- اسامی اشخاص ۱۹۸-۲۰۱

۲- اسامی امکنه ۲۰۲

۳- اسامی کتب ۲۰۳-۲۰۷

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مقدمه

حد و سپاس فراوان مخصوص خدائی است که به ما هستی بخشید، و بر ما منت نهد، برای هدایت
پیامبران خود را پی در پی بر ما فرستاد تا دست بشریت را گرفته، از غلطیدن به ورطه‌های هلاکت و گمراهی بماند.
درود بر پیام آوردان توحید، و رهائی بخشان انسانها از غل و زنجیرهای عبودیت غیر؛ سلام به
آنها که خود آزارهای جاهلان را بجان خریدند و چون شمع سوختند تا گردونه پرستش خدا از حرکت نایستد.
سلام بر ائمه اطهار و مبلغان راه دین و دیانت، و تداهم بخش حرکت الهی پیامبران، که درس چگونه
تبلیغ کردن، و برای چه تبلیغ کردن را به ما آموختند.

تبلیغ مکتب الهی توحید، امری است که از آغاز خلقت و همزمان با احساس نیاز انسان به سپاسگزاری
از ولی نعمت خود، پدیدار گشته و تاکنون نیز انکار و اندیشه‌های فراوانی را بخود اختصاص داده است. پیامبران و
مبلغان بسیاری در راه تبلیغ معارف الهی و آرمانهای والا، هستی و جان و مال خود را از دست دادند و پی‌ماباد،
گاهی بدون هیچ یار و یاور، خود را بر مشرکین و ملحدین عرضه می‌نمایند، و از باورهای خود دفاع می‌کنند و با
ارزشها و نینداهای موهوم مخالفان نبرد می‌کنند.

تبلیغ در قرآن صورت گرفته باشد، و لیکن با دقت و تأمل و نگری بر مجموع این فعالیتها (اعم از نگارشی و هنری) به ضعف آن می توان پی برد.

معه و و کتب و نشراتی که پیرامون تبلیغ، برشته تحریر در آمده - از آنجا که به همه مسائل آن اشاره ندارد - نمی تواند تبیین کننده مبانی تبلیغ بوده، و راه درصم معینی را به مبلغین بیاموزد.

لذا ضروری است پژوهشگران اسلامی، با تحقیقات هر جانبه خود، نیازهای معنوی جوامع کنونی را کشف کرده و طریقه سیراب نمودن آنها را، با توجه به پیشرفتهای علمی - با بکارگیری روشهای مدرن - بررسی کنند و در نهایت حفظ مشی تبلیغ را روشن و معین سازند.

آنچه در این مختصر بنظر شما می گذرد، اشاره ای است بر پاره ای از مسائل تبلیغی در قرآن، که تحت عنوان «تبلیغ در قرآن» و در طی هشت بخش تنظیم گردیده است. اساس و شالوده تحقیق بر آیات شریفه قرآن مجید پی ریزی شده، و علاوه بر بیان کلیات تبلیغ، به اهداف و اهمیت تبلیغ و نیز ویژگیهای پیام رسان و مخاطب، و همچنین روشها و ابزارهای که می توان پیام را بدان وسیله به مخاطب ابلاغ نمود، اشاره می گردد.

در پایان، مجدداً خداوند سبحان را سپاسگزارم که به این ناچیز، توفیق خدمتی - هر چند اندک - عنایت فرموده و همین

از کلیه اساتید محترمی که در طول دوره فوق لیسانس، ما را از دانش و معلومات خود بهره مند ساختند، کمال امتنان

و قدر دانی را می نمایم.

هفتم فروردین ماه یکم هزار و سیصد و هفتاد

علی لطفی

بخش اول

تبلیغ

فصل اول

الف - تبلیغ و دعوت در لغت

تبلیغ مشتق از «بلغ» بوده و بمعنی رسیدن به چیزی می باشد. وقتی گفته می شود: «بَلَّغْتُ الْمَكَانَ» یعنی به آن مکان رسیدم؛ و «بَلَّغَ الْمَكَانَ» یعنی به آنجا رسید.^۲ دو واژه «البلغ و تبلیغ» هر دو اسمی هستند که معنای رساندن و ایصال را در بر دارند.^۳ ولذا بلسیکه گفتارش از فصاحت و روانی خاصی برخوردار است و نیک سخن می گوید «بلیغ» گفته می شود؛ زیرا نهایت مقصود و غرض قلبی و درونی خود را بیان می دارد.^۴

در زبان عربی «ایصال» (به معنی رساندن) را بجای «ابلاغ» و «البلغ» را بجای «ایصال» بکار نمی برند. «ایصال» معمولاً در مورد رساندن چیزی به دست کسی، یا در حوزه کسی می باشد. و به عبارت دیگر، در مورد امور جسمانی و مادی بکار برده می شود. مثلاً اگر کسی بخواهد

۱- تاج العروس، ۶ / ۵

۲- الافصاح، ۱ / ۲۷۷

۳- معجم مقاییس اللغة، ۱ / ۲۰۱

۴- لسان العرب، ۸ / ۴۲۰

به معنای معنوی و روحی اشاره ندارد، بلکه بیانگر رسیدن ذوالقرنین به مکانی خاص می باشد.

حتی واژه «بلاغ» نیز در امور مادی بمعنای رسیدن ذکر شده است؛ این اثر «بلاغ» را به

معنای رسیدن گفته و به حدیث استسقاء استشهداری کند: «وَاجْعَلْ مَا أَنْزَلْتُ لَنَا قُوَّةً وَبَلَاغًا إِلَى حَبِشٍ»^۱

از دیگر واژه هائی که معنای تردیدی با تبلیغ دارد، «دعوت» می باشد؛ اِلَّا أَنْتُمْ رِبِّیْلَیْغٌ بِبَلَاغِیْهِ بِبَلَاغِیْهِ

مخاطب رساننده می شود ولیکن در دعوت، مخاطب بدان فرا خوانده می شود.

راغب و غاربه چیزی را برانگیختن و تشویق نمودن فردی به روی آوردن به آن مطلب عنوان

نموده است.^۲ خداوند سبحان پیامبر خود را دعوت گشته معرفی کرده است.

۳ «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا»

پیامبر اکرم (ص) در نامه ای که برای هرقل نوشت فرمود: «أَعُوذُ بِدُعَايَةِ الْإِسْلَامِ»^۴

۵ علی ای حال، در زبان فارسی، هر دو واژه «تبلیغ» و «دعوت» بمعنی تبلیغات آمده است.

۱- النهایه، ۱/ ۱۵۲

۲- المفردات، ۱۷۰

۳- سوره احزاب، آیه ۴۶. «ای رسول گرامی، ما تو را بر مسالمت فرستادیم تا بر نیک و بد خلق گواه باشی و خوبان را به

رحمت الهی مژده دهی، و بدان را از عذاب خدا ترسانی. و بیاذن حق، خلق را بسوی خدا دعوت کنی و جبرائیل -

فروزان عالم باشی.»

۴- لسان العرب، ۴/ ۳۶۰. «تو را به (پذیرش) دین اسلام فرا می خوانم.»

۵- لغتنامه دهخدا، حرف «د»، (بخش دوم) ۳۵/

پیامها نیز از یکدیگر متمایز و مختلف می باشند؛ شاید بتوان برای آن اقسامی بشرح زیر عنوان نمود:

۱- پیام در محیط بسته و محدود

گاهی پیامها در بُعد وسعت و گسترگی ابداع، مکان اندکی را در بر می گیرد، و محدوده آن از قلمرو جماعت و گروه اندک و یا شهر و دیاری خاص تجاوز نمی کند. تنها غایتی را که دنبال می کند، اصلاح و هدایت همان محیط است.

۲- مطابقت پیام با فطرت

نفوذ یاره ای از پیامها به درون انسان و مطابقتش با اصل فطرت پاک بشری نیز، از دیگر وجوه تمایز پیامها از یکدیگر می باشد. بعضی از پیامها در باطن انسان نفوذ نمی کند، و بر دل آدمی استقرار نمی یابد، تنها - کلمات و الفاظی است که از دیگری می شنود و بدلائل مختلف، بر جان و روان خود جاری نمی سازد. اینگونه پیامها، بجهت عدم ثبات و استقرار باطنی، هرگز تغییر دهنده و هدایتگر نمی باشد.

۳- دوام عمر پیام

همچنین مدت دوام و استقرار پیام، از دیگر مشخصه هائی است که نیک و بد پیام را تبیین می کند. چه بسا پیامها و دعوتها نیکه، مرور و گذران ایام در چگونگی آنها تأثیر گذارند، جای خود را به پیامی دیگر می سپارد. با توجه به ابعاد مختلف بررسی یک پیام، و با نگاهی هر چند گذرا بر مکتب الهادی مارتس، تزلزل و دیرانی اینگونه پیامها را در مقابل پیامهای الهی، بروشنی می توان ملاحظه نمود. افکار و اندیشه های مارتس، هرگز نتوانست در اکثر کشورها و بلاد جهان بسط یابد و ملتها و دولتها را در برابر خود به خفوع وادار. مردم - حتی آنجا که پیروندی با آن داشتند - در درون و باطن و جهان خود، نتوانستند گامی برخلاف فطرت خدا - جوی خود فرمایند و سرانجام پس از هفتاد سال به پیروی و بی محتوایی پیام مارتس پی برده دستونهای

که آنرا منطبق با فطرت و سرشت پاک خود می دانند.

«فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَوِيمُ»

«پیوسته از طریق دین خدا که فطرت خلق را بر آن آفریده است پیروی کن که هیچ تغییری در

خلقت خدا نیست؛ این است آئین استوار حق»

جانان باید بدانند که تنها اسلام جوایگوی خواسته های بشری، و برآورنده نیازهای اعتقادی،

فطری، اجتماعی، مادی و سیاسی آنان می باشد و تنها گمشده آنها، پیامهای نورانی و ربانی قرآن

است که قادی باشد، در آنان تحولی عمیق ایجاد نموده و آنان را به خیر و صلاح ابدی رهنمون گردد.

و نه تنها راه نجات و دستگیری اخروی را نشان می دهد، بلکه برای زندگی و دنیای انسانها نیز برنامه

هدایت دارد.

حضرت علی (ع) پیرامون بعثت بعضی از فرزندان آدم لعنوان پیامبر می فرماید:
 « وَاضْطَلَى سُبْحَانَهُ مِنْ وَلَدِهِ أَنْبِيَاءَ أَخَذَ عَلَى الْوَحْيِ مِيثَاقَهُمْ وَعَلَى تَبْلِيغِ
 الرِّسَالَةِ أَنَا نْتَهُمُ »

بر انگیزش و برگزیدن پیامبران به آن کمالی که خداوند به پیامبران می بخشد، بر می گردد و این میزان
 عنایتی است که از رهگذر پذیرش مسئولیت و آگاهی با انجام رساندن کارها، به آنها بخشیده می شود.
 مبتنی می تواند پیام الهی را به دیگران ابلاغ نماید که در مقابل مبتدیان اعتقادی دین، تعهد لازم را
 داشته باشد و جان و مال و عرض خود را وقف به ثمر رساندن تلاش و اقدامات تبلیغی خود نماید و از هر
 گونه تحریف و بدعت اجتناب ورزد و همانگونه که پیام بدست او رسیده و به وی ابلاغ شده، او نیز
 به دیگران - بدون هرگونه زیاده و نقصانی - ابلاغ نماید.
 پیام رسان متعهد و موفق، از ویژگیها و خصوصیات بی برزوردار است که مادر یکی از فضلای بخشش
 « مبلغ » به اتم آن اشاره می نمایم .

۱- شرح نهج البلاغه (ابن هشام)، ۲۰۰/۱، «خداوند سبحان، پیامبرانی از فرزندان آدم برگزید و از آنان برای پیران
 وحی و امانت در تبلیغ رسالت پیمان گرفت.»

بودند. بیشتر مخاطبین آنها، از عده‌ای مرکب بود که هیچ ارزش و قداستی برای گفتارها و پند و اندرز-
های حکیمانه و فرزندانه مبلغین راستین، قائل نبودند؛ و حتی حاضر به شنیدن آن نیز نمی‌شدند. تو
گوئی شیرین باک و جسوری بر رده‌ای از چهاربیان عمل در شده و امان را از آنان برگرفته
و لاجرم هیچ روزنه‌ای بر آنان، جز فرار و عدم مواجهه باقی نمانده است.

«كَانَتْهُمْ عُرُوشٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ»^۱

و چه بسا که مخاطبی آنچنان مستقیم پیام و ملائمت و قوت و اثر شنیدی آن شده که ناخودآگاه بسوی
استماع آن کشیده می‌شود و لیکن عناد او اجازه نمی‌دهد، به برتری آن اذعان نموده و بیان مؤمن گردد؛
همچنانکه در زمان پیامبر اکرم (ص)، چند تن از مخالفین آنحضرت سیانگه، برای شنیدن آیات قرآن به
بشت بتزل رسول گرامی می‌آمدند، ولی بحاجت و سرسختی آنها هرگز اجازه نداد تا به باورهای خود معتقد گردند.^۲
ولیکن در مقابل این جماعت نیز، عده‌ای بودند که نور حق در دل آنها جای گرفته بود، و خیر و صلاح دنیا و
آخرت، گشده آنان بود؛ آنها سخنان و پیامهای رسولان حق را نیک فرامی‌گرفتند و همت والای خود
را مصروف تحقق آن آرمانهای متعالی می‌نمودند. هرگز از آئین توحیدی روی برنگردانند و همواره پشتیبان
و یاور انبیاء و مبلغین توحیدی بودند.

۱- سوره نثر، آیه ۵۰ - ۵۱. گوئی خزان گریزانی هستند که از شیر درنده می‌گریزند.

۲- سیره ابن‌حشام، ۳۳۷/۱

در زمان حال وجود دارد. این علم را در اصطلاح «تاریخ نقلی» گویند.

ب - علم به قواعد و سنن حاکم بر زندگیهای گذشته که از مطالعه و بررسی حوادث و وقایع گذشته

بدست می آید. به این علم در اصطلاح «تاریخ علمی» گویند.

ج - فلسفه تاریخ، یعنی علم به تحولات و تطورات جامعه ها از مرحله ای به مرحله دیگر و قوانین

حاکم بر این تطورات و تحولات. به عبارت دیگر، علم به «شدن» جامعه ها، نه «بودن» آنها.

آنچه که از اقسام سه گانه تاریخ، در تبلیغ پیام دینی مفید و دارای ارزش است، همین قسم سوم

است که تحت عنوان فلسفه تاریخ نامگذاری شده است.

مبتغی اگر می خواهد به وقایع گذشته هراتی از حیث مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی

واقف گردد، نه به آن جهت است که صرف آن معلومات و وقایع گذشته برای او می تواند مفید فایده

باشد، بلکه از ضمن در نظر داشتن آن، اقدام به سوق و حرکت ملت بسوی آنچه که باید باشند، می کند.

خداوند وقتی در قرآن سخن از ارسال رسل بیان می آورد می فرماید:

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ»^۲

و بعد به پیامبر می گوید، اینگونه مردم را خطاب کن:

۱- جامعه و تاریخ - نقل و تلخیص ۵۸ - ۶۰

۲- سوره انفک، آیه ۴۲. «و ما پیامبرانی به سوی امتهای پیش از تو فرستادیم (چون آنها اطاعت نکردند) به

بلا و مصائب گرفتارشان ساختیم که به درگاه خدا گریه و زاری کنند.»